

КРАВЧИК М. Б.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу

(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 347.21

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.13>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ОBOB'ЯЗКУ СПАДКОДАВЦЯ З ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

Євроінтеграційні процеси зумовлюють також і розвиток цивільного законодавства. Гармонізація цивільного законодавства з правом ЄС зумовила початок процесу рекодифікації Цивільного кодексу України. Спільність правового регулювання спадкових правовідносин в країнах ЄС зумовлюється єдиним предметом регулювання – спадщини, яка складається з майнових прав і обов'язків.

До складу спадщини, яка є базовою категорією в спадкуванні, входять як права, так і обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини й не припинилися внаслідок його смерті. Зазначене зумовлене необхідністю заміни боржника в зобов'язанні його правонаступником. Включення до складу спадщини обов'язків спадкодавця пояснюється універсальним характером спадкового наступництва, а також загальними умовами виконання зобов'язання, за змістом яких зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору й вимог цивільного кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов і вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Цивільний кодекс України визначає, що до спадкоємців переходять також обов'язки спадкодавця. Такими можуть бути повернення грошей, речей, відшкодування матеріальної шкоди, завданих спадкодавцем у договірних чи деліктних зобов'язаннях, а також моральну шкоду, яка була присуджена за життя спадкодавця.

З огляду на особистий характер конструкції моральної шкоди, важливим є дослідження спадкування обов'язку відшкодування моральної шкоди, завданої спадкодавцем. З урахуванням універсального правонаступництва спадкових правовідносин та особливостей статті 1231 ЦК України, спадкоємці, успадковують весь спадковий актив та пасив. Обов'язки за зобов'язаннями покладаються на спадкоємців, що прийняли спадщину. В даному випадку не має правового значення чи успадковує особа за законом, чи за заповітом.

В статті досліджені особливості правонаступництва обов'язків спадкодавця, зокрема, обов'язку відшкодування моральної шкоди. Здійснено аналіз судової практики Верховного Суду з зазначеної проблематики.

Ключові слова: новелізація спадкового права, обов'язки спадкодавця, склад спадщини, відшкодування моральної шкоди, правонаступництво обов'язків спадкодавця.

Kravchuk M. B. Characteristics of the legal succession of the obligation of the testator to compensate moral damage

European integration processes also determine the development of civil legislation. The harmonization of civil legislation with EU law led to the beginning of the process of recodification of the Civil Code of Ukraine. The commonality of legal regulation

of inheritance relations in the EU countries is determined by a single subject of regulation – inheritance, which consists of property rights and obligations.

Inheritance, which is a basic category in inheritance, includes both rights and obligations that belonged to the testator at the time of opening the inheritance and did not cease due to his death. This is due to the need to replace the debtor in the obligation with his legal successor. The inclusion of the testator's obligations in the inheritance is explained by the universal nature of inheritance, as well as the general conditions for the fulfillment of the obligation, according to which the obligation must be properly fulfilled in accordance with the terms of the contract and the requirements of the Civil Code, other acts of civil legislation, and in the absence such conditions and requirements – in accordance with the customs of business turnover or other requirements that are usually set. The Civil Code of Ukraine specifies that the obligations of the testator also pass to the heirs. These can be the return of money, things, compensation for material damage caused by the testator in contractual or tortious obligations, as well as moral damage that was awarded during the life of the testator.

Given the personal nature of the construction of moral damage, it is important to study the inheritance of the obligation to compensate for moral damage caused by the testator. Taking into account the universal legal succession of inheritance legal relations and the peculiarities of Article 1231 of the Civil Code of Ukraine, the heirs inherit all inherited assets and liabilities. Obligations for obligations fall on the heirs who accepted the inheritance. In this case, it has no legal significance whether a person inherits by law or by will.

The article examines the peculiarities of legal succession of the testator's obligations, in particular, the obligation to compensate moral damage. An analysis of the judicial practice of the Supreme Court on the specified issue was carried out.

Key words: *amendment of inheritance law, obligations of the testator, composition of the inheritance, compensation for moral damage, legal succession of the obligations of the testator.*

Вступ. Спадкування – це універсальне правонаступництво, що забезпечує перехід не лише майнових прав, а й обов'язків від спадкодавця до його спадкоємців (правонаступників). Це означає, що до спадкоємців в цілому переходять також майнові обов'язки, за винятком обов'язків, які нерозривно пов'язані з померлою особою (спадкодавцем).

При визначенні правонаступництва в спадкових правовідносинах варто зазначити, що універсальному правонаступництву притаманний перехід до спадкоємців всіх елементів правовідношення, тобто має місце юридична залежність прав і обов'язків спадкодавця. При правонаступництві спадкоємці у правовідносинах заступають на місце спадкодавця, при цьому права яких вони набувають, визначаються правами померлої особи. В даному випадку йдеться про заміну суб'єкта у правовідношенні.

Спадкове наступництво зберігає ознаки універсальності. Однак, варто зазначити, що перехід прав та обов'язків від померлої особи до його спадкоємців не обов'язково тотожний за своїм змістом. Це, зокрема, визначається, специфікою спадкових правовідносин, тобто складу спадщини.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей відшкодування моральної шкоди спадкоємцями, зокрема, правонаступництва обов'язку спадкодавця з відшкодування моральної шкоди.

Результати дослідження. Відповідно до положень норм цивільного законодавства учасники цивільних правовідносин мають право на компенсацію моральної шкоди. Згідно з статті 16 ЦК України, право на відшкодування моральної шкоди належить до універсальних способів захисту цивільних прав. Таким чином, будь-який учасник цивільних відносин

на підставі цієї статті ЦК України може звернутись до суду з вимогою про відшкодування моральної шкоди.

Так, відповідно до статті 23 ЦК України моральна шкода полягає:

- 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
- 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

У вище наведеній правовій нормі законодавець лише перелічив способи прояву моральної шкоди, не даючи саме визначення. І це цілком виправдано, оскільки кожний підхід з метою розкриття поняття «моральна шкода» буде не повним. Визначення моральної шкоди наведене також в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової шкоди)». Зокрема, відповідно до п. 3 цієї Постанови, під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків.

Визначення змісту моральної шкоди через поняття «страждання» означає, що дії особи, яка завдала цю шкоду повинні знайти своє відображення у свідомості потерпілого, які миттєво оцінюються свідомістю і викликають певну психічну реакцію. При цьому несприятливі зміни в охоронюваних законом благах визначаються у свідомості людини у формі негативних відчуттів (фізичних страждань) або переживань (душевних переживань) [1, с. 99]. Такі негативні емоції в кожному випадку будуть різними за глибиною, силою, проявом, наслідками.

За правилами ч. 3 ст. 23 ЦК України моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

В.Д. Примак звертає увагу, що загальний підхід у питанні щодо обґрунтованості визнання факту виникнення суб'єктивного права на відшкодування моральної шкоди мав би спиратися на переконання у тому, що розумною юридико-фактичною підставою для застосування цього засобу цивільно-правової відповідальності слід вважати не будь-яке, а виключно істотне порушення особистого немайнового блага. Причому критерієм цієї істотності має визнаватися внутрішнє переконання суду щодо наявності одного з таких чинників: 1) нагальної, безперечної необхідності компенсаційної підтримки потерпілого з метою захисту його законного й морально зумовленого приватного інтересу. Тоді на перший план виходить індивідуальний зріз завданої шкоди, що ґрунтується на розумному уявленні про передбачувані страждання і переживання потерпілої особи й притаманне аналогічним ситуаціям співвідношення між певним розміром матеріальної компенсації та можливістю виникнення завдяки їй присудженню морального переконання у відновленні справедливості; 2) публічного,

зумовленого міркуваннями суспільної моралі, інтересу щодо застосування заходів майнового впливу на порушника чужого особистого немайнового блага; 3) суспільної потреби щодо публічного засудження певної моделі недобросовісної поведінки [2, с. 239, 240].

Відповідно до статті 1231 ЦК України до спадкоємців переходить обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду, яка була завдана спадкодавцем.

Так, до спадкоємця переходить обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки), яка була завдана спадкодавцем, також обов'язок відшкодування моральної шкоди, завданої спадкодавцем, що було присуджено судом зі спадкодавця за його життя; обов'язок сплатити неустойку (штраф, пеню), яка була присуджена судом кредиторів із спадкодавця за життя спадкодавця; обов'язок відшкодувати розумні витрати, які були зроблені одним із них або іншою особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця (але не більше ніж за три роки); обов'язки, що виникли за договором оренди житла з викупом.

Тлумачення частини першої статті 1231 ЦК України свідчить, що законодавець не деталізує того, обов'язки в яких зобов'язаннях переходять в порядку спадкування – договірних чи недоговірних. Власне, відсутні будь-які передумови для обмеження законодавцем переходу в порядку спадкового правонаступництва обов'язку відшкодувати майнову шкоду (збитки) в договірних чи недоговірних зобов'язаннях. Такий висновок підтверджується й системним аналізом випадків використання законодавцем словосполучення «майнова шкода», наприклад, у статтях 22, 623, 1166, 1177 ЦК України [3].

Окрім цього, цивільне законодавство в деліктних зобов'язаннях передбачає презумпцію вини. Якщо у процесі судового розгляду справи зазначена презумпція не спростована, то вона є юридичною підставою для висновку про наявність вини заподіявача шкоди. На позивача в такому разі покладається обов'язок довести наявність заподіяної шкоди та її розмір.

Наступним положенням щодо обов'язку відшкодування моральної шкоди спадкоємцями є обов'язкове встановленням рішенням суду такого обов'язку у спадкодавця. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 1231 ЦК України до спадкоємця переходить обов'язок відшкодування моральної шкоди, завданої спадкодавцем, яке було присуджено судом зі спадкодавця за його життя.

Проте, договором між кредитором та спадкоємцем можуть визначитися інші способи виконання обов'язку, в тому числі передання речі в натурі. Буквальне тлумачення чч. 2, 3 ст. 1231 ЦК дозволяє стверджувати, що умовою відшкодування моральної шкоди та неустойки є присудження відповідних сум за життя спадкодавця. Це положення слід розуміти таким чином, що до відкриття спадщини відповідне судове рішення має бути не лише ухваленим, а й набрати законної сили. Як наголошує З.В. Ромовська, норма ч. 2 ст. 1231 ЦК не є відступом від загального положення про те, що право на відшкодування моральної шкоди є особистим правом особи. Адже, йдеться про той етап, коли це право нею уже здійснене, оскільки присуджена певна грошова сума. Стосовно збитків, завданих спадкодавцем, закон такої умови не містить, через що після відкриття спадщини підлягає встановленню сам факт завдання матеріальної шкоди та її розмір. Хоча в юридичній літературі висловлюється протилежна позиція про можливість включення до складу спадщини обов'язку щодо відшкодування моральної шкоди за відсутності рішення суду про присудження такого відшкодування кредиторів спадкодавця [4, с. 796].

Такий висновок обґрунтовується тим, що обов'язок відшкодувати моральну шкоду не носить особистого характеру. Однак, наведена правова позиція не узгоджується з імперативним приписом закону, а тому проблематичним є її врахування у процесі правозастосування.

Додатково у ч. 4 ст. 1231 ЦК міститься спеціальне положення про те, що майнова та моральна шкода, яка була завдана спадкодавцем, відшкодовується спадкоємцями у межах вартості рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане ними у спадщину. Як стверджують С.Я. Фурса та Є.І. Фурса, коли розмір обов'язків спадкодавця перевищує розмір його прав, спадкування не настає, а здійснюється відшкодування шкоди, завданої спадкодавцем [5, с. 275].

В цивілістичній доктрині під моральною шкодою розуміються фізичні та душевні страждання, завдані фізичній особі неправомірними рішеннями діями чи бездіяльністю, якими порушуються її особисті немайнові блага або посягають на належне фізичній особі

майно, а також приниження честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. По своїй суті право на компенсацію моральної шкоди є особистим, оскільки внаслідок заподіяння моральної шкоди відбувається негативний вплив на особисті немайнові блага фізичної особи. Саме тому у частині третій статті 1230 ЦК передбачено правило, що спадкується право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджено судом спадкодавцеві за його життя. У випадку якщо спадкодавець звернувся до суду з вимогою про компенсацію моральної шкоди й помер на стадії розгляду справи не допускається процесуальне правонаступництво за вимогою про компенсацію моральної шкоди [6].

Проблема правонаступництва обов'язку з відшкодування моральної шкоди спадкоємцями була також предметом розгляду Верховного Суду.

Зокрема, правонаступництво у спадкових правовідносинах також пов'язане із процесуальним правонаступництвом. У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 січня 2023 року в справі № 752/16818/18 зроблений правовий висновок, про те, що «процесуальне правонаступництво – це заміна під час провадження у цивільній справі сторін або третіх осіб іншими особами, до яких переходять права та обов'язки у спірних правовідносинах. Суд будь-якої інстанції зобов'язаний залучити до участі у справі правонаступника сторони або третьої особи, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво прав та обов'язків відповідної особи, а правонаступник існує. Питання процесуальної правосуб'єктності сторони, третьої особи, їхніх правонаступників належать до тих, які суд має вирішити під час розгляду справи незалежно від стадії судового процесу. Не є перешкодами для з'ясування підстав процесуального правонаступництва межі розгляду справи у суді відповідної інстанції, а також предмет доказування за відповідними позовними вимогами. Проте, процесуальне правонаступництво можливе лише тоді, коли у майнових відносинах відбулось правонаступництво. Отже, при вирішенні питання про залучення правонаступників учасників справи, суду необхідно встановити наявність чи відсутність правонаступництва на підставі норм матеріального права у спірних правовідносинах» [7].

Так, згідно з статті 1218 ЦК України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Відповідно до статті 1219 ЦК України не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема: 1) особисті немайнові права; 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені статтею 608 ЦК України. Зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою (частина перша статті 608 ЦК України).

Зобов'язання про компенсацію моральної шкоди – це правовідношення, у силу якого одна сторона (потерпілий, кредитор) має право вимагати компенсації завданої моральної шкоди, а інша сторона (боржник) зобов'язана компенсувати завдану моральну шкоду [8]. Таким чином, сутність обов'язків з грошової компенсації моральної шкоди і судових витрат не дозволяє зробити висновок, що вони мають особистий характер та пов'язані із особою спадкодавця.

По своїй суті зобов'язання про компенсацію моральної шкоди є досить специфічним зобов'язанням, оскільки не на всіх етапах свого існування характеризується визначеністю змісту, а саме щодо способу та розміру компенсації. Джерелом визначеності змісту обов'язку особи, що завдала моральної шкоди, може бути: договір особи, що завдала моральної шкоди, з потерпілим, в якому сторони домовилися зокрема, про розмір, спосіб, строки компенсації моральної шкоди; у випадку, якщо не досягли домовленості, то рішення суду в якому визначається спосіб та розмір компенсації моральної шкоди [9].

Гроші виступають еквівалентом моральної шкоди. Грошові кошти, як загальний еквівалент всіх цінностей, в економічному розумінні «трансформують» шкоду в загальнодоступне

вираження, а розмір відшкодування «обчислює» шкоду. Розмір визначеної компенсації повинен, хоча б наближено, бути мірою моральної шкоди та відновлення стану потерпілого. При визначенні компенсації моральної шкоди складність полягає у неможливості її обчислення за допомогою будь-якої грошової шкали чи прирівняння до іншого майнового еквіваленту [10].

У зв'язку з цим, визначаючи грошову суму компенсації моральної шкоди слід враховувати, що така є лише ймовірною. Для визначення розміру грошової компенсації слід враховувати характер правопорушення, глибину фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також інші обставини, які мають істотне значення. Важливе значення мають також застосування засад розумності і справедливості.

Висновки. Правовідносини щодо обов'язку відшкодування моральної шкоди, яка завдана померлою особою не є нерозривно пов'язаними з спадкодавцем. А тому зазначення провідношення допускає правонаступництво.

Особливості правонаступництва обов'язку спадкодавця з відшкодування моральної шкоди зумовлені наявністю судового рішення. Аналізуючи судову практику вбачаючи, що відмовляючи у стягненні з спадкоємця моральної шкоди, суди посилались на положення статті 1231 ЦК України, яка визначає, що до спадкоємця переходить обов'язок з відшкодування моральної шкоди, завданої спадкодавцем, якщо воно було присуджено судом зі спадкодавця за його життя.

Таким чином, якщо за життя спадкодавця не було підтверджено заподіяння ним моральної шкоди, то відшкодування такої шкоди не може входити до складу спадщини. Здійснюючи аналіз чч. 1, 2 ст. 1231 ЦК України варто зазначити, що з урахуванням презумпції вини заподіювала шкоди на спадкоємців може бути покладено обов'язок щодо відшкодування збитків не залежно від наявності рішення суду про таке відшкодування спадкодавцем. На противагу задля виникнення обов'язку щодо відшкодування моральної шкоди – обов'язковою передумовою виступає рішення суду.

Список використаних джерел:

1. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: Навч. посіб. / М.К. Галантич, А.Б. Гриняк, А.І. Дрішлюк, Т.С. Ківалова та ін.; за заг. ред. М.К. Галантича. К.: Юрінком Інтер, 2011. 624 с.
2. Примак В.Д. Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2014. 432 с.
3. Постанова КЦС ВС від 08.05.2019 у справі № 205/9764/16-ц. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/81841615> (дата звернення 17.11.2023).
4. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. / А. Г. Ярема. К.: А.С.К. Севастополь. Ін-т юрид. Досліджень. 2005. Т. 3. 928 с.
5. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Наук.-практ. посіб./ С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко, С.Я. Рябовська, Л.О. Кармаза та ін.; за заг. ред. С.Я. Фурси. К.: КНТ, 2007. 1216 с.
6. Постанова КЦС ВС від 13.07.2022 року у справі № 753/15095/17. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105371766> (дата звернення 17.11.2023).
7. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 року у справі №752/16818/18. URL.: <https://reestr.court.gov.ua/Review/108654267>. (дата звернення 08.12.2023).
8. Постанова Верховного Суду 08 лютого 2023 року у справі № 760/9496/21. <https://reestr.court.gov.ua/Review/108959770>. (дата звернення 26.12.2023).
9. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 01 березня 2021 року у справі № 180/1735/16-ц (дата звернення 26.12.2023).
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 травня 2022 року в справі № 487/6970/20. (дата звернення 26.12.2023).

